

Проблема становлення особистісної ефективності школяра у психологічній системі І. О. Сікорського

Dryhus M. T. The issues of pupils' personal efficiency formation presented in the psychological system of I. O. Sikorskyi / M. T. Dryhus // Problems of Modern Psychology: Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine / scientific editing by S. D. Maksymenko, L. A. Onufriieva. – Issue 41. – Kamianets-Podilskyi : Aksioma, 2018. – P. 90–101.

M. T. Dryhus. The issues of pupils' personal efficiency formation presented in the psychological system of I. O. Sikorskyi. The article presents the research on the issues of pupils' personal efficiency formation revealed in the psychological system of I. O. Sikorskyi. The scientist's conceptual approach to pupils' personal efficiency formation in the educational space is analyzed. The article notes that I. O. Sikorskyi was the first Ukrainian psychologist who, at the early twentieth century, put forward the issue of «personal factors» that influence learning and identified them as affecting not only the effectiveness of educational work, but also pupils' personal efficiency. It is emphasized that the scientist, within the self-development paradigm, presented the problem of pupils' formation as personally effective / ineffective subjects of learning activities in a dichotomous projection. It is found that I. O. Sikorskyi revealed the technology of formation of personally successful and effective pupils through changes of their self-concept. It is noted that the scientist outlined start of the expansion of pupils' personal efficiency limits during ontogenesis. It is stated that I. O. Sikorskyi, revealing psychological essence of pupils' mental development, described the personal architectonics of pupils' efficiency. It is shown that the idea of pupils' «feeling protection», put forward by the scholar, is the important factor preventing personal development destruction and supporting formation of personally successful and effective pupils. It is noted that Sikorskyi's ideas on «uniform development of abilities», «symmetrical development of mental abilities», «harmonious development of mental powers» is the apperception of the scientist's understanding of the effective, qualitative and meaningful characteristics of personally successful pupil formation during ontogenetic development and self-development.

Key words: psychological system, personality, personal efficiency, self-efficiency, development, self-development, technology.

М. Т. Дригус. Проблема становлення особистісної ефективності школяра у психологічній системі І. О. Сікорського. У статті представлено результати дослідження проблеми становлення особистісної ефективності школяра у психологічній системі І. О. Сікорського. Здійснено аналіз концептуального підходу вченого до проблеми становлення особистісної ефективності школяра в освітньому просторі. Зазначено, що І. О. Сікорський першим в українській психології початку ХХ ст. поставив проблему «особистих чинників» навчання і визначив їх як такі, що впливають не лише на ефективність навчальної діяльності, а й на особистісну ефективність школяра. Акцентовано, що у парадигмі саморозвитку учений представив проблему становлення школяра як особистісно ефективного / неефективного суб'єкта учінневої діяльності у дихотомічній проекції. З'ясовано, що І. О. Сікорський розкрив технологію становлення школяра як особистісно успішного й ефективного у парадигмі змін його «Я-концепції». Зазначено, що учений окреслив проблему ініціації розширення меж особистісної ефективності школяра у процесі онтогенезу. Констатовано, що у розкритті І. О. Сікорським психологічної сутності розумового розвитку учнів здійснено абрис особистісної архітектоники самоефективності школяра. Показано, що висунута ученим ідея «оберігання почуттів» школяра є важливим чинником попередження деструкції особистісного розвитку та становлення школяра як особистісно успішного й ефективного. Зазначено, що ідеї І. О. Сікорського щодо «рівномірного розвитку здібностей», «симетричного розвитку душевних здібностей», «гармонійного розвитку душевних сил» є аперцепцією ученим розуміння результативної, якісної та змістової характеристики становлення школяра як особистісно успішного у процесі онтогенетичного розвитку й саморозвитку.

Ключові слова: психологічна система, особистість, особистісна ефективність, самоефективність, розвиток, саморозвиток, технологія.

Постановка проблеми. Продуктивне здійснення вітчизняних освітніх трансформацій із провідною ідеєю сучасної освіти – дитиноцентризму актуалізує потребу «по-новому осмислити систему цінностей. Зокрема, – підкреслює В. Г. Кремень, – треба орієнтувати дітей на бажання бути успішними у житті» [5, с. 6]. Проблема особистісної ефективності школяра, успішності його як суб'єкта учінневої діяльності належить до базальних для сучасного освітнього простору. У зв'язку з цим виникає необхідність звернення до вітчизняної психологічної спадщини, врахування надбань якої сприятиме продуктивному розв'язанню цієї нагальної проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Проблема самоефективності / особистісної ефективності є предметом уваги вітчизняних науковців у різних спектрах теоретико-методологічного і теорети-

ко-експериментального виміру (здебільшого, у галузях соціальної, організаційної й економічної психології). Зокрема, здійснено: у синергійній парадигмі аналіз проблеми самоефективності керівників освітніх організацій – розкрито особистості організаційної культури освітніх організацій залежно від самоефективності керівників; розкрито роль самоефективності менеджерів організацій як внутрішньої детермінанти розвитку організаційної культури освітніх організацій (О. І. Бондарчук); дослідження детермінації й особливостей самоефективності педагогічних працівників закладів загальної середньої освіти (О. М. Мушегов); аналіз проблеми розвитку творчої самоефективності особистості студентської молоді (І. М. Фалькова [1; 8; 11]); дослідження становлення особистісної ефективності учнів у онтогенетичному вимірі [9]; дослідження становлення оцінкових ставлень і рефлексії як механізмів особистісної ефективності школяра (Н. І. Мусяка, І. В. Яворська-Ветрова [7; 12]); теоретико-методологічний аналіз концепції психічного розвитку в парадигмі особистісної ефективності, а також внеску Г. С. Костюка у розробку проблеми ефективності й особистісної ефективності (М. Т. Дригус [2; 3]).

Водночас, і донині залишаються невідомими наукові здобутки вітчизняної психологічної спадщини у розробці проблеми особистісної ефективності школяра. Серед них вагомим є науковий доробок видатного вченого, професора І. О. Сікорського, який створив на початку ХХ ст. самобутню психологічну систему.

Мета статті – уперше здійснити аналіз проблеми становлення особистісної ефективності школяра у психологічній системі І. О. Сікорського.

Виклад основного матеріалу. Зазначимо, що проблема становлення школяра як особистісно успішного й ефективного займає чільне місце у психологічній системі І. О. Сікорського. Учений першим в українській психології поставив на початку ХХ ст. проблему особистісних чинників навчання і визначив їх як такі, що впливають не лише на ефективність навчальної діяльності, а й на особистісну ефективність школяра як суб'єкта учінневої діяльності.

Розглядаючи проблему особистісної причинності у навчальній діяльності, учений зазначає: «Найважливіше завдання шкільного життя – навчання – зумовлюється трьома складовими: з боку того, хто навчає, це – він сам, його особистість і його діяльність, або *виховне навчання*; з боку учня – *наслідування і*

засвоєння. Обидва особисті¹ чинники повинні бути діяльними, інакше навчання істотно знижується» [10, с. 42–43].

Проблему особистісних чинників І. О. Сікорський розробляє в аспекті взаємодії у системі «учитель – учень». Активність самого школяра у навчальній діяльності, «необхідність зусиль учня» учений вважає невід’ємною складовою її ефективності. У парадигмі саморозвитку він характеризує продуктивність особистісного розвитку в шкільному середовищі, що вимагає простеження не лише позитивних проєкцій становлення і вияву вікових особливостей учня, але і негативних – можливих збитків «для справжніх успіхів власного розвитку, особливо для успіхів *пізнання*». А це – антиципація ученим у дихотомічній проєкції проблеми становлення школяра як особистісно ефективно-го / неефективного суб’єкта учінневої діяльності.

І. О. Сікорський присутньо розкрив технологію становлення школяра як особистісно успішного й ефективного у парадигмі змін його «Я-концепції». У цьому контексті учений вважає за необхідне простежувати динаміку вікових особливостей школяра у процесі навчання через трансформацію, збагачення, розвиток власного «Я» в онтогенезі; розкривати шляхи впливу «складної психологічної еволюції» вікових особливостей на «постійне перетворення душевного складу залежно від нових сприймань, які то хитають і видозмінюють попереднє «Я», то, навпаки, самі згладжуються і потопають у стійкому і зміцнілому «Я», завдяки чому «встановлюється гармонія і єдність усєї душі» [10, с. 52].

І. О. Сікорський порушує проблему майстерного керування у шкільному середовищі, завдяки якому учитель спроможний розширити межі вікових особливостей керованого ним учня, ефективно їх оптимізувати і розвинути, що може призвести й до зміни узвичаєних уявлень щодо «параметрів» вікових особливостей: «...під керівництвом учителя вихованець уже у віці старшого дитинства, тобто перших класах гімназії, може навчитися початків вищих прийомів засвоєння, тобто аналітичного й асимілюючого мислення. Хоча, власне кажучи, ці два види наукового мислення властиві подальшим віковим періодам, тобто перехідному та юнацькому, але певне ознайомлення з ними має бути розпочате раніше і проведене вчителем, який вводить школяра в ці більш складні царини розумової праці» [10, с. 56]. У наведеному вище учений окреслив проблему ініціації розширення меж особистісної ефективності школяра у процесі онтогенезу.

¹ Тут і далі в цитатах збережено термінологію І. О. Сікорського.

І. О. Сікорський порушує проблему взаємозв'язку результативності навчальної діяльності зі своєчасним і ефективним використанням потенційних можливостей школяра. При цьому він звертає увагу на проблему попередження особистісної неуспішності, а отже, й особистісної неефективності. Він підкреслює, що за умови, коли «настає більш чи менш велика затримка у переході від нижчих найелементарніших форм розумової праці до вищих», «ця затримка фатально робить школяра *невдахою*, прирікаючи його на неуспішність під час стикання з предметами, які вимагають для свого вивчення вищої, більш складної розумової праці» [10, с. 56].

Розробляючи наступну площину власного теоретично-методологічного підходу, І. О. Сікорський аналізує розвиток особистості школяра у шкільному середовищі у єдності таких його взаємопов'язаних сторін, як «розумовий розвиток», «розвиток і охорона почуттів», «розвиток і вправлення волі».

Визначаючи розумовий розвиток школяра як стрижневу ланку особистісного розвитку, він зазначає: «Розумовий розвиток учня в школі суттєво залежить від методу та прийомів викладання найважливіших предметів. Але оскільки методи ще далеко не завершені в своєму розвитку й розробленості та саме застосування їх, за відсутністю теоретичного обґрунтування, не завжди здійснюється в належній послідовності та повноті, то можна визнати не зайвим таке *накреслення плану середньої освіти, яке було б засноване на психологічних даних* і водночас було б підкріплене педагогічним досвідом і традиціями» [10, с. 61].

Учений робить блискучий психологічний аналіз «сутності розумового розвитку», який і до сьогодні повертає увагу своєю актуальністю. Водночас він, у наведеному нижче, окреслив абрис особистісної ефективності школяра.

Із метою збереження неповторності авторського стилю, наводимо нижче виклад І. О. Сікорським його бачення сутності розумового розвитку школяра.

Під розумовим розвитком, зазначає він, треба мати на увазі:

- «не так *суму або кількість знань*, як волю і легкість, що з нею ці знання *спадають на розум та віднаходяться в душі*»;
- «тому розвинуту людину називають розумною, проникливою, тонкою, глибокою, винахідливою»;
- «розум такої людини можна порівняти з упорядкованою бібліотекою, де книги зведені до системи та в такому вигляді занесені до каталогу»;

• «якщо знання людини були в свій час яскраво і міцно скріплені з усім змістом душі, то все духовне багатство людини й усі окремі частини його можуть бути легко знайдені в будь-яку хвилину та самі собою будуть горіти в душі та плавно зливатися з новими враженнями».

«За таких умов, – підкреслює вчений, – будь-яка розумова праця буде швидкою, гладенькою, вільною, а всіляке її відтворення (згадування) – легким і точним. У цьому сутність розумового розвитку» [10, с. 61].

У розкритті І. О. Сікорським сутності розумового розвитку учня у шкільному середовищі ми вбачаємо цілий спектр взаємопов'язаних складових: за сучасною термінологією – це гнучкість мислення, системність інтелектуально-когнітивної сфери, оперативність її функціонування, її високий результативний потенціал, суб'єктна активність, єдність і взаємодія емоційних і когнітивних структур, що зумовлює зародження й розвиток спеціальних особистісних рис, особистісної архітекτονіки самоефективності школяра.

І. О. Сікорський розгортає проблему розумового розвитку і в інструментальному, технологічному плані – як побудову системи прийомів розумового розвитку, яка і на сьогодні є непересічно значущою.

Він подає систему прийомів розумового розвитку шляхом їх репрезентації у системі розумових вправ, поділивши останні за метою на дві великі групи: вправи наочно-мисленнєві та словесно-мисленнєві (найпростіші «словесно-мисленнєві вправи» і «найвищі словесно-мисленнєві вправи»). Учений дає витончений аналіз методичного підходу до застосування розумових вправ, тих особистісних труднощів, які, з одного боку, спіткають учителя у процесі викладання, а з іншого – учня у процесі учіння. Він аналізує як психологічне, так і педагогічне значення розумових вправ, показуючи своєрідність, специфічність кожного виду, їх органічну єдність.

Значення вправ, пише вчений, «визначається тим, що вони, за своєю сутністю, являють собою не що інше, як *навчання мислення* (курсив автора) в різних його формах. Отже, кожен вид вправи має однаково важливе значення, та нехтування одним із них здатне спричинити суттєву прогалину й ваду в кінцевий результат, тобто, у *навчанні мислення та логіки*» [10, с. 61].

Окреме місце у концептуальному підході І. О. Сікорсько-го посідає аналіз ролі вчителя у розумовому розвитку дитини,

якого він називає «великим діячем не тільки по відношенню до морального виховання учня, але і по відношенню до розумового розвитку: *вчитель іде поруч із думкою свого учня, бачить його утруднення, підтримує його серед коливань, виправляє його думку, але головне – стежить за всіма перипетіями його роботи і допомагає в ній*» [10, с. 47].

Учений ставить проблему результативності навчання в абсолютно нову, оригінальну проекцію – як проблему ефективності особистісного розвитку в процесі навчальної діяльності. Активність школяра І. О. Сікорський розглядає крізь призму розвитку дитиною власної ефективності в досягненні нею справжніх успіхів у своєму особистісному вдосконаленні. При цьому в контекст наукового аналізу він вводить розрізнення таких понять, як «успіхи розумового розвитку», «досягнення розумових і моральних успіхів». Відстеження саме цих аспектів особистісного розвитку школяра, досягнення ефективної особистісної його самоакцептації, актуалізація особистісних потенцій – надзвичайно актуальна на сьогодні й недостатньо розроблена у концептуально-методичному плані проблема результативності навчання, що очікує на своє розв'язання.

Учений приділяє значну увагу проблемі попередження деструкції особистісного розвитку, яка унеможлиблює становлення школяра як особистісно успішного й ефективного. При цьому І. О. Сікорський порушує проблему, яка і до сьогодні ще не зайняла свого належного місця у створенні екологічного шкільного середовища – це проблема «оберігання почуттів» школяра.

Учений наголошує на необхідності «оберігання почуттів», запобігання можливому деструктивному впливові їх на психічне здоров'я дитини, підкреслюючи при цьому, що «турбота в школі про правильний розвиток і перебіг почуттів становить подвійний інтерес та має подвійні мотиви, тобто інтерес здоров'я та інтерес здорової праці» [10, с. 80]. І до сьогодні непересічний науковий і практичний інтерес становлять розкриті ним можливості школи у розвитку емоційної сфери школяра у процесі онтогенезу – від старшого дитинства до юнацького віку.

І. О. Сікорський звертає увагу як на небажані й неприпустимі стихійність і епізодичність виховних впливів, зауважуючи, що розвиток емоційної сфери має йти в двох взаємопересічних площинах: розвиток почуттів – естетичних, інтелектуальних, моральних – та врахування особливостей їх прояву на різних етапах онтогенезу. «Розвиток почуття, – пише він, – може дати ряс-

ні плідні результати лише тоді, коли його здійснено за обдуманим систематичним планом, за, так би мовити, суворою програмою, куди увійшли б, за можливості, усі найголовніші почуття, на які здатна людська душа, та при тому в порядку їх ускладнення, починаючи з дитячого віку до юнацтва» [10, с. 83]. Означена ним стратегія розвитку й охорони почуттів дитини у шкільному середовищі є гостро актуальною і сьогодні, а її застосування вкрай необхідне для створення екологічно безпечного й комфортного шкільного соціуму.

І. О. Сікорський аналізує і розгортає ще одну площину продуктивного особистісного розвитку школяра у шкільному середовищі – «розвиток і вправлення волі», що вимагає подальшого спеціального розгляду. Зазначимо лише, що і до сьогодні оберігання, «охорона почуттів», «розвиток і вправлення волі» як у реальному шкільному середовищі, так і в експериментальних дослідженнях ще не знайшли свого достатнього розв'язання.

Найвизначальнішим у підході І. О. Сікорського до продуктивного особистісного розвитку школяра є постановка ним проблеми гармонійності розвитку, що є підґрунтям становлення школяра як особистісно ефективного суб'єкта діяльності. Він акцентує увагу на необхідності запобігання «однобічності у розвитку або недостатнього розвитку» тієї чи іншої особистісної риси і до рівня «ідеалу психічного життя» піднімає ідею «рівномірного розвитку здібностей», «симетричного розвитку душевних здібностей», «гармонійного розвитку душевних сил», розглядаючи поняття цілісності особистості як одне з найважливіших у виховному процесі. Ці ідеї є апперцепцією ученим розуміння результативної, якісної та змістової характеристики становлення школяра як особистісно успішного у процесі онтогенетичного розвитку й саморозвитку.

І. О. Сікорський також імпліцитно висунув проблему самоефективності особистості у ціннісному вимірі. Він наголошує на необхідності гармонійного розвитку особистості, вбачає у ньому основу найвищих моральних чеснот – почуття *чесності й моральної гідності*. Він визначає їх як «складний і піднесений душевний стан, що вмщує у собі всю суму волі, розуму і почуттів, забезпечує моральне самозбереження людини і є для неї тим, який переважає своєю цінністю саме життя» [10, с. 85]. Учений розглядає в нерозривній єдності цінність і гармонійність особистості, підкреслюючи, що розвиток високих моральних чеснот притаман-

ний «повною мірою лише цілісний людині, у якій всі сторони душевного життя розвинуті гармонійно» [10, с. 85].

Зазначимо, що втілення ідей І. О. Сікорського у сучасному освітньому просторі допоможе зробити шкільне середовище екологічно комфортним для дитини з метою забезпечення становлення конструктивного особистісного статусу школяра у процесі учіння.

Висновки. На початку ХХ ст. в українському психологічному просторі професором І. О. Сікорським була створена самобутня психологічна система, у якій чільне місце посідає проблема становлення особистісної ефективності школяра, особистісна архітектоніка самоефективності учня як суб'єкта учіннєвої діяльності. Він першим в українській психології початку ХХ ст. порушив проблему «особистих чинників» навчання і визначив їх як такі, що впливають не лише на ефективність навчальної діяльності, а й на особистісну ефективність школяра. Ідей І. О. Сікорського щодо «рівномірного розвитку здібностей», «симетричного розвитку душевних здібностей», «гармонійного розвитку душевних сил» є апперцепцією ученим розуміння результативної, якісної та змістової характеристики становлення школяра як особистісно успішного у процесі онтогенетичного розвитку й саморозвитку.

Перспективи подальшого дослідження полягають у розгляді розробленої І. О. Сікорським технології розвитку особистості школяра як успішного й ефективного суб'єкта учіннєвої діяльності у шкільному середовищі.

Список використаних джерел

1. Бондарчук О. І. Організаційно-професійні особливості самоефективності керівників освітніх організацій / О. І. Бондарчук // Проблеми сучасної психології : Зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України ; за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – Вип. 27. – С. 57–69.
2. Дригус М. Т. Проблема особистісної ефективності у контексті наукової спадщини Г. С. Костюка / М. Т. Дригус // Проблеми сучасної психології : Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН

- України / за наук. ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – Вип. 33. – С. 148–161.
3. Дригус М. Т. Концепція психічного розвитку Г. С. Костюка у парадигмі особистісної ефективності / М. Т. Дригус // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Т. IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. – Вип. 9. – К. : Талком, 2016. – С. 187–194.
 4. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Григорій Силевич Костюк ; за ред. Л. М. Проколієнко. – К. : Радянська школа, 1989. – 608 с.
 5. Кремень В. Г. Вступ / В. Г. Кремень // Наукове забезпечення розвитку освіти в Україні: актуальні проблеми теорії і практики (до 25-річчя НАПН України) : Збірник наукових праць. – К. : Видавничий дім «Сам», 2017. – С. 6–7.
 6. Максименко С. Д. Особистість: прогноз розвитку і життєвий шлях / С. Д. Максименко // Психологічне опосередкування педагогічних впливів на розвиток особистісної активності в освітньому просторі : метод. реком. / С. Д. Максименко [та ін.]; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К. : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2008. – С. 4–35.
 7. Мусяка Н. І. Дослідження становлення оцінкових ставлень як механізму особистісної ефективності школяра / Н. І. Мусяка // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Т. VI. Психологія обдарованості. – Вип. 11. – С. 199–208.
 8. Мушегов О. М. Особливості самоефективності педагогічних працівників загальноосвітніх навчальних закладів / О. М. Мушегов // Організаційна психологія. Економічна психологія. Науковий журнал / за ред. С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. – 2016. – № 2–3 (5–6). – С. 97–103.
 9. Становлення особистісної ефективності учнів в онтогенетичному вимірі : монографія / Г. О. Балл, М. Т. Дригус, Н. І. Мусяка, І. В. Яворська-Ветрова ; за ред. М. Т. Дригус. – К. : Педагогічна думка, 2015. – 161 с.
 10. Сикорский И. А. Психологические основы Воспитания и Обучения / И. А. Сикорский. – К., 1909. – 112 с.
 11. Фалькова І. М. До проблеми розвитку творчої самоефективності особистості студентської молоді у контексті ідей

- Г. С. Костюка / І. М. Фалькова // Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи : збірник наукових матеріалів II Всеукр. наук.-практ. конф. (17 травня 2017 р., м. Полтава). – Полтава : Видавець Шевченко Р. В., 2017. – С. 192–194.
12. Яворська-Ветрова І. В. Рефлексія як механізм становлення особистісної ефективності [Електронний ресурс] / І. В. Яворська-Ветрова // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – 2015. – Вип. 20 (2). – С. 192–198. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20\(2\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20(2)_30).

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Bondarchuk O. I. Orhanizacijno-profesijni osoblyvosti samoefektyvnosti kerivnykiv osvitnih orhanizacij / O. I. Bondarchuk // Problemy suchasnoi' psihologii' : zb. nauk. prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny ; za red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2015. – Vyp. 27. – S. 57–69.
2. Drygus M. T. Problema osobystisnoi' efektyvnosti u konteksti naukovoї spadshhyny H. S. Kostjuka / M. T. Drygus // Problemy suchasnoi' psihologii' : Zbirnyk naukovyh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny / za nauk. red. S. D. Maksymenka, L. A. Onufrijevoi'. – Kam'janec'-Podil's'kyi : Aksioma, 2016. – Vyp. 33. – S. 148–161.
3. Drygus M. T. Koncepcija psihichnogo rozvytku H. S. Kostjuka u paradygmi osobystisnoi' efektyvnosti / M. T. Drygus // Aktual'ni problemy psihologii' : Zbirnyk naukovyh prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny. – T. IX: Zagal'na psihologija. Istorychna psihologija. Etnichna psihologija. – Vyp. 9. – K. : Talkom, 2016. – S. 187–194.
4. Kostjuk G. S. Navchal'no-vyhovnyj proces i psihichnyj rozvytok osobystosti / Grygorij Sylovych Kostjuk ; za red. L. M. Prokolijenko. – K. : Radjans'ka shkola, 1989. – 608 s.
5. Kremen' V. G. Vstup / V. G. Kremen' // Naukove zabezpechenja rozvytku osvity v Ukrai'ni: aktual'ni problemy teorii' i praktyky (do 25-richchja NAPN Ukrai'ny) : Zbirnyk naukovyh prac'. – K. : Vydavnychyj dim «Sam», 2017. – S. 6–7.

6. Maksymenko S. D. Osobystist': prognoz rozvytku i zhyttjevyj shljah / S. D. Maksymenko // Psychologichne oposeredkuvannja pedagogichnyh vplyviv na rozvytok osobystisnoi' aktyvnosti v osvith'omu prostori : metod. rekom. / S. D. Maksymenko [ta in.]; Instytut psihologii' im. G. S. Kostjuka APN Ukrai'ny. – K. : DP «Informacijno-analitychne ahentstvo», 2008. – S. 4–35.
7. Musijaka N. I. Doslidzhennja stanovlennja ocinkovyh stavlen' jak mehanizmu osobystisnoi' efektyvnosti shkoljara / N. I. Musijaka // Aktual'ni problemy psihologii' : Zbirnyk naukovykh prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukrai'ny. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2015. – T. VI. Psihologija obdarovanosti. – Vyp. 11. – S. 199–208.
8. Mushegov O. M. Osoblyvosti samoefektyvnosti pedagogichnyh pracivnykiv zagal'noosvitnih navchal'nyh zakladiv / O. M. Mushegov // Organizacijna psihologija. Ekonomichna psihologija. Naukovi zhurnal / za red. S. D. Maksymenka, L. M. Karamushky. – 2016. – № 2–3 (5–6). – С. 97–103.
9. Stanovlennja osobystisnoi' efektyvnosti uchniv v ontogeneznychnomu vymiri : monografija / G. O. Ball, M. T. Drygus, N. I. Musijaka, I. V. Javors'ka-Vjetrova ; za red. M. T. Drygus. – K. : Pedagogichna dumka, 2015. – 161 s.
10. Sikorskij I. A. Psihologicheskie osnovy Vospitanija i Obuchenija / I. A. Sikorskij. – K., 1909. – 112 s.
11. Fal'kova I. M. Do problemy rozvytku tvorchoi' samoefektyvnosti osobystosti students'koi' molodi u konteksti idei G. S. Kostjuka / I. M. Fal'kova // Psychologichni koordynaty rozvytku osobystosti: realii' ta perspektyvy : Zbirnyk naukovykh materialiv II Vseukr. nauk.-prakt. konf. (17 travnja 2017 r., m. Poltava). – Poltava : Vydavec' Shevchenko R. V., 2017. – S. 192–194.
12. Javors'ka-Vjetrova I. V. Refleksija jak mehanizm stanovlennja osobystisnoi' efektyvnosti [Elektronnyj resurs] / I. V. Javors'ka-Vjetrova // Zbirnyk naukovykh prac' : filosofija, sociologija, psihologija. – 2015. – Vyp. 20 (2). – S. 192–198. – Rezhym dostupu : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20\(2\)_30](http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpfsp_2015_20(2)_30).

Received March 2, 2018

Revised March 26, 2018

Accepted April 18, 2018